

В.А.ЖАДЬКО (доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін)

Запорізький державний медичний університет, Запоріжжя

СУГЕСТИВНА КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ

У статті наведена філософсько-антропологічна концепція формування свідомості людини, розроблена відомим радянським вченим Б.Ф.Поршнєвим, написана на знак пошани до світлої пам'яті у зв'язку з 40-річчям з дня смерті.

Ключові слова: сугестія, наслідування, мова, мислення, свідомість, праця, інтердикція, інтеріоризація, психіка, людина.

Вступ

Нині досить затребуваним у царині досліджень людини є філософська антропологія. Видається, що читачам буде корисно познайомитись із концепцією відомого радянського вченого Б.Ф.Поршнєва, який багато в чому продовжував розвивати еволюційну теорію походження видів Ч.Дарвіна і теорію праці як чинника становлення людини і людського суспільства К.Маркса. Головна праця «О начале человеческой истории», в якій доводиться, що людина – це суб'єкт праці, регульованої мовою. Мова, у свою чергу, є засобом сугестії (навіювання) певних змістів на структуру психіки людини, інтеріоризації свідомості, її соціального структурування в напрямку утворення стійких відношень з іншими людьми, начебто вони є нею самою.

Мета статті: зважаючи на актуальність всебічного вивчення сутнісних засад людини, розкрити зміст сугестивної концепції формування свідомості людини в її еволюційному становленні.

Обговорення проблеми

Б.Ф.Поршнєв пише: «Загадка людини полягає в загадці початку людської історії. Що почалось? Чому і як почалось? Коли почалось?» [1,с.14]. Справа, звичайно, не в тому, коли саме – в якому тисячолітті, столітті чи році почалась історія людини. Береться вплив на людину та її діяльність мови, яка спрямовує її поведінку відповідним чином. Цю ідею висловив Е.Сепір (1888-1939 рр.) – американський етнолог і лінгвіст (гіпотеза Сепіра-Уорфа), згідно якої «мова нав'язує людині норми пізнання, мислення і соціальної поведінки: ми можемо пізнати, зрозуміти і здійснити тільки те, що закладено у нашій мові» [1,с.183]. Ось це нав'язування і є прояв примусової сили слова. «Слова, проголошені одним, невідворотним, «роковим» чином визначають поведінку другого, якщо тільки не наштовхується на негативну індукцію, контрсугестію, що зазвичай шукає опору в словах третіх осіб або ж оформлюваних за такою людиною. У чистому вигляді сугестія є мовлення мінус контрсугестія. Остання на практиці іноді виражена з повною силою, але іноді в пониженій мірі – в оберненій залежності від ступеня авторитету особи, яка є джерелом сугестії»

[1,с.187].

Природно-біологічною основою для розроблюваної концепції є закономірність: більш розвинена нервова система будь-якого біологічного виду гіпнотизує менш розвинену, носії якої стають її жертвами. Безпосередні пращури людей – неоантропи – вели «паразитичний», а не трудовий спосіб життя. А саме: вони користувались продуктами, здобутими для споживання вищими ссавцями за рахунок вивчення їх мови і «спілкування» з ними з метою або наближення до себе, приручення й одомашнення, або ж «мовної» агресії, яка відганяла їх від їжі голосом їх природних ворогів і антагоністів.

Б.Ф.Поршнев, як і лінгвістичні науки взагалі, розглядав мову як засіб комунікативної соціалізації, основу соціальної психології. Але вважав, що вона буде неповною, якщо не буде розглядати соціальні психічні явища. Як не дивно, але «ненормальність з точки зору психології – це ненавіюваність. Таке визначення справедливе для будь-якого суспільства, будь-якої епохи. Що саме навіюється, які саме норми поведінки, мови і мислення – це історично змінюється» [1,с.361]. Тому якраз мова і мислення соціалізують людину, роблять із неї суб'єкта суспільства. Навпаки, нерозвиненість мови асоціалізує людину, наближаючи її до палеоантропів і нижче і біологічній еволюції тварин, які, хоча й ведуть стадний спосіб життя, але це сукупність особин в обмеженому просторі, а не щось соціальне, не цілісне. Про це свідчать психічно хворі люди, спосіб поведінки яких нагадує поведінку палеоантропів і ще нижчих тварин. Вони неконтактні, або, що те ж саме, не піддаються навіюванню засобами мовлення, закриті для взаєморозуміння і злагоди з іншими якимись маніакальними заборонами. «Тварини, навіть у стаді, є перш за все індивідуальними організмами. Людина, навіть в усамітненні, є перш за все носієм друго-сигнальних впливів і тому соціального досвіду і соціальної історії» [1,с.410].

Яким же чином утворюється мова в якості другої сигнальної системи? На шляху наслідування. Жива речовина здатна реагувати на зовнішні подразники. Але так не може утворитись живий організм. Тоді відбувається внутрішня структуризація живого, яка не дозволяє реагувати реактивно на всі подразники. «Вдосконалення живого – це вдосконалення гальмування реакцій. ...«Розум» тварини – це можливість не реагувати у 999 випадках із 1000 виникаючих подразнень. Тварина все успішніше, як тільки можливо, оберігає себе від реакції, тому що рухається, володіє дистантною рецепцією, подрібнює подразники за допомогою мозкових аналізаторів. ...У цій кривій, що піднімається, перехід до людини не може бути чимось іншим, як подальшим і якісно новим злетом гальмування. Досить було б помітити, як її нинішня здібність переміщуватись переважає тварин, якою мірою дистантність її рецепції (інформації) розширена: досвідом пращурів, інформативною комунікацією сучасників, індивідуальною озброєністю; наскільки – майже необмежено – подрібнюється і аналізується навколишній світ апаратом мови і науки. Щоб цей ряд почався, повинно було мати місце переключення попередньої системи гальмування реактивності, властивої

Жадько В.А., 2012

тваринам, на систему вищого порядку» [1;с.298,299]. Це переключення якраз і пов'язано з дією наслідування (імітації) чужої поведінки або наслідувальною поведінкою, не пов'язаною з дією якогось зовнішнього окремого подразника. Наслідування, розвиваючись у тварин, наближає до розуміння механізму утворення мови як другої сигнальної системи. Допомагає зрозуміти цей процес дуже ранній – домовний – період розвитку онтогенезу дитини, який, як відомо, повторює філогенез живого тваринного світу. Так ось, у цей період імітація поведінки, в тому числі мови дорослих, займає домінуючу роль. Цьому періоду відповідає еволюція приматів від нижчих мавп до сімейства троглодитів. Вони наслідують поведінку від неадекватних для них рефлексів інших видів, яка стає для них чужим, але об'єктивним власним досвідом. Ось цей «нераціональний» фізіологічний акт називається **інтердикцією**, яка «складає вищу форму гальмування в діяльності центральної нервової системи хребетних. ...Ця специфічна форма гальмування утворює фундамент, на основі якого можливий перехід від першої сигнальної системи (безумовні й умовні рефлекси) до другої – до людської мови. Проте сама по собі інтердикція ще не належить до другої сигнальної системи» [1,с.334].

Наведене можна зрозуміти таким чином. Примати є таким видом (класом, родом) тварин, який має здатність до заборони реагування внутрішніми відгуками на численні зовнішні подразники, водночас реагуючи **на позавітальні зовнішні форми поведінки** інших видів, **накопичуючи** таким чином **об'єктивний «духовний» досвід**. Подальше накопичення у неоантропів такого досвіду призвело до того, що вони могли еволюціонувати в людину, що має свідомість у вигляді мови як другої сигнальної системи і вже є засобом духовного спілкування, змістом якого є пізнання об'єктивного світу і його матеріально-речове упередження в продукти вітального призначення. Життя у природно-біологічному сенсі тісно пов'язане зі смертю. Причому, нижчі види агресивні по відношенню до вищих, що можна пояснити більшою мірою прояву в них «духовних» потреб, потужною біологічною домінантою. Вищі, сприймаючи неадекватний для їх життя діяльності рефлекс від нижчих, немовби стають на їхній рівень життя і отримують можливість бути подібними їм, отже, заборонити (інтердикція) проявляти агресію по відношенню до себе, а в собі самих заборонити реактивну відповідь на «999 із 1000» подразників, помістивши їх у «підсвідоме». Якщо ми вірно зрозуміли суть позиції Б.Поршнева, тоді ми наближаємось до розуміння механізму утворення свідомості і значення для людини табу, заборон. Наведемо ще одне його визначення інтердикції: «Власне інтердикцією слід назвати таку дію неадекватного рефлексу, коли він імітатогенним шляхом провокує в другому організмі активне вираження гальмівної домінанти якоїсь дії (якогось виду діяльності або поведінки) і цим тимчасово «забороняє» цю дію. В такому випадку вихідна ланка – неадекватний рефлекс першого з двох організмів – відривається від обов'язкової залежності від ультрапарадоксального стану; тобто перестає бути власне неадекватним

Сугестивна концепція формування свідомості

рефлексом, а може біологічно закріпитись просто як корисний акт самооборони, ширше – як активна дія на поведінку другого індивіда. Найвищим рівнем інтердикції є така ж активізація гальмівної домінанти чужого організму, але в більш широкій сфері діяльності, в максимумі – гальмування таким чином всякої його діяльності одним інтердиктивним сигналом» [1,с.334-335].

Це можна пояснити на прикладі дресирувальників тварин. Вони, по-перше, ретельно вивчають поведінку тварин, їх природні (адекватні) рефлекси, по-друге, певними сигналами («фу» чи «фас» для собак) викликають протилежну природній поведінку. Таким же чином взаємодіють і біологічні види між собою. Імітативне засвоєння протилежного дозволяє регулювати і власну поведінку, і поведінку другого організму. Схема розвитку інтердикції наступна. «Інтердикція I: генералізоване гальмо, тобто якийсь єдиний сигнал.., що гальмує.. у других особин будь-яку іншу поведінку, крім імітації цього сигналу. Інтердикція II: якийсь сигнал, що спеціально гальмує це генералізоване гальмо («інтердикцію I»), викликаючи імітацію на себе, тобто провокуючи ту діяльність, яка служить гальмівною домінантою для дії «інтердикція I» [1,с.430]. Маємо подвійне заперечення, заборону заборони на основі розвитку звукових сигналів: імітується звукова сигналізація, яка певну діяльність гальмує, іншу дозволяє, піднімаючись при цьому на новий якісний рівень інтердикції III, де відбувається активна гомінізація тварин. Тут схема може бути такою: «не можна» – «можна» – «обов'язково потрібно».

Тут ще одне додаткове і принципове пояснення. Будь-яка зовнішня поведінка живої істоти є проявом внутрішньої мотивації потреби. Душа, псюхе, внутрішнє озвоніщується на соціальному рівні звуком (запахом, кольором також). Отже, життя є взаємне поїдання живим живого. Але це рівень фізіології. Рівень комунікації, проте, має і «духовні» виміри, адже існує вільний від «поїдального» способу життя час. Ось він і замінюється соціально-духовною – засобами звуку – комунікацією, «мета» якої в утвердженні життя життям, а не життя смертю. Якщо Бог створив світ, а Бог – це Слово, тоді воно властиве всьому сущому, але не все суще спілкується через звук. Ми розглядаємо звукову сигналізацію тому, що вона характерна для людини і, крім цього, найбільш придатна для диференціації, членороздільності. Так, очевидно міркував і Б.Поршнев. Він постійно наголошує не на біологічній основі становлення інтердикції та сугестії. «Зараз нам важливо лише те, що у цього закріплення немає ані найменшої біологічної, а саме нейрофізіологічної, детермінованості: зумовлений лише сам факт опозиції, приналежний до полярності збудження і гальмування. Але в пропонованій схемі ми вже маємо справу із зачатком «мовних», або «культурних» опозицій, які можуть бути в подальшому скільки завгодно обширними і множинними без всілякого подальшого розвитку цієї нейрофізіологічної основи. Варто тільки пам'ятати, що вони ніколи не можуть існувати без неї» [1,с.432-433].

Справді, нейрофізіологічна основа настільки потужна і розвинена, що Жадько В.А., 2012

її використання людиною у межах до 5-10 %% достатньо, аби дати їй можливість розвинути високий і надвисокий рівень науково-технологічних досягнень. Тож очевидно, що людина походить не стільки з фізіології, скільки з мовно-культурних взаємодій, пов'язаних зі зміною інтердикцій (I, II, III), супроводжуваних сугестією. «Якщо інтердикція (I)... ще є чисто органічний факт, хоча є апаратом зв'язку організмів, то сугестія на всьому шляху свого становлення є протидія цьому зв'язку і нове подолання цієї протидії і так далі. У цій якості вона цілком специфічна по відношенню до славної органічної основи. Ключ до всієї історії другої сигнальної системи, рушійна сила її прогресуючих трансформацій – почергові реципрокні (ті, що повертаються) зусилля впливати на поведінку другого і протидіяти цьому впливу. Ця пружина, розгортуючись, примушувала рухатись з етапу на етап розвиток другої сигнальної системи, бо на жодній із протилежних одна одній перемог неможливо було зупинитись» [1,с.433-434]. Тобто, пружина сигнальна, а не фізична, яка, врешті-решт, розкрутилась до якості мови, здатної впливати на будь-які дії, або ж відмінити їх. «До числа первинних нейрофізіологічних механізмів відкидання інтердикції... слід віднести механізм персеверації (наполягання, багатократного повторення). ...видається вірогідним, що на підступах до виникнення другої сигнальної системи роль персеверації могла бути сутнісно важливою. Інертне, самовідтворюване «наполягання на своєму» могло вигідно послужити як одній, так і протилежній стороні у відкиданні або утвердженні і закріпленні інтердикції, отже, в генезисі сугестії. Запамятаємо, що остання повинна бути зрозуміла не просто як повеління, але як повеління, подолання, що долає відмову... Якщо наступні дослідження і не відведуть спеціального місця персеверації в філогенезі другої сигнальної системи, залишається впевненість, що на пізніших етапах це досить елементарне нервово утворення просипалось знову і знову, стаючи опорою всюди, де вимагалось повторювати, повторювати, настійливо повторювати, – в історії свідомості, узагальнення, ритуалу, ритму» [1,с.433-435].

Нагадаю, що повторення, по-перше, характеризує суттєву ознаку закону; по-друге, накопичуючись, має тенденцію до переходу в нову закріплену якість; по-третє, стає органічно властивим об'єкту, який нею володіє; по-четверте, поступово стає настільки непомітним для функціонування об'єкта, що постає як його визначальна функція, існуюча, так би мовити, а ргіогі такою мірою, що дуже складно її реконструювати в її історичному становленні. Мабуть через це проблема походження свідомості і мови досить часто вирішується на релігійно-церковній основі – це дар Божий. Феномен персеверації або постійного повторення одного і того ж має своє підґрунтя у мимовільній імітації, яка має назву ехолалії – повторення звуку. Це вже спілкування, хоча й обмін не завжди йде за смислами, а лише словами-сигналами. Але поступово йде обмін або тотожностями, або нетотожностями, що породжує психічний дискомфорт непорозуміння й нерозуміння. «Ось тут вже і зав'язуються найскладніші вузли другої сигнальної системи. Дослідник буде мати справу з категоріями

«розуміння» й «нерозуміння» – остання з них до рівня деформованої ехолалії навряд чи може бути застосована, але далі набуває ледь не домінуюче значення як психолінгвістичний феномен» [1,с.435-436]. Це дуже важливий філософський момент також. Адже йдеться, фактично, про проблему тотожності мислення і його буття в мові. Саме вона містить смисли і «мислі», думку як «умки», як розум; але саме на ній і відповідальність за розуміння смислів, які одна людина передає іншій. Неуміння (не уміння) передати її засобами ум предмета, про який іде мова (мовлення), призводить до того абсурду, що предметом, який начебто підтверджує істинність мислей і смислів, стають поза-лінгвістичні фактори – матеріально-предметна практика, матеріально-виробнича діяльність у першу чергу. Насправді ж проблема має вирішитись як проблема передачі засобами мови змісту розуму, що дозволяє людям порозумітись і, отже, не конфліктувати, не вступати в практичну суперечку, де засобами досягнення істини, тобто адекватного розуму змісту мовлення, стає матеріальна зброя на зразок «бульжника – оружия пролетариата».

Домінуюче значення зумовлюється тим, що в разі нерозуміння припиняється комунікація і духовна соціалізація індивідів у процесі їх спілкувальної взаємодії, припиняється дія сугестії. Відмова зрозуміти припиняє зв'язок, але він не припиняється, оскільки мова як друга сигнальна система – доконаний факт. Це означає, що нерозуміння є позитивним фактом еволюції, адже його потрібно подолати за рахунок створення нового рівня організації – як фізіологічного, так і фонологічного. Тут можна виділити «такі поверхи: 1) фонологічний, 2) номінативний, 3) семантичний, 4) синтаксично-логічний, 5) контекстуально-смисловий, 6) формально-символічний» [1,с.437]. У процесі еволюції примати вдосконалились до створення як такого рівня спілкування, так і центральної нервової системи і головного мозку, який його забезпечував. Головними у словотворчості є, звичайно, перші два поверхи. Фонологічний, або ехолалічний, закріплює певні фонemi («членування не на два, а на чотири звукових комплекси, внутрішньо дифузних, що, може бути, відповідає бінарності, перехрещеної новою бінарністю» [1,с.433]), а номінативний долає їх, створюючи нові. Тобто, перемогли еволюційні новації. «Про останні багато що розповідають нам ті явища афазії, які називаються літеральними, всіякі деструкції і декомпозиції звукового комплексу (складу, слова), в тому числі інверсії та метатези. Так, до речі, утворилась не тільки первинна бінарна опозиція звуків, але і вся наступна множинність різних слів. Кожного разу це було анти-ехолалією. Кожного разу нове слово було не тільки відмінним і відрізненим від другого, але начебто його запереченням, тому вони вже не могли злитись знову. Суть же справи полягала в тому, що всяка відповідь на слово таким перетвореним словом типу літеральної парафазії був одночасно і мово-наслідувальним актом і, навпаки, актом не зовсім мово-наслідувальним, і ехолалією і не-ехолалією – відмовою від ехолалічної реакції і тим самим нейрофізіологічним прообразом відповіді на питання або заперечення на висловлювання» [1,с.437-438].

другий демонструє нам своєрідний кумулятивний ефект. Накопичення енергії фонем і слів, зустрічаючись із явищем інтердикції (заборони, консервації набутого), все ж долає її новими номінативними здібностями. Тобто, з'являються якісь додаткові ресурси в самій нервовій системі, які, збуджуючись, концентруються на зусилля подолання ехолалії на не-ехолалію (іrrадіюючи – концентруються). Внаслідок цього нервова система еволюціонує назустріч власне сугестії. Маємо, таким чином, «важливий виток спіралі «розуміння-непорозуміння»: поява в акті ехолалії елементів дії «навпаки», тобто підміна фонем протилежними за місцезнаходженням або за артикуляцією створює черговий рівень «нерозуміння», або «нетотожного обміну» [1,с.438].

Невеличкий, але суттєвий відхід-пояснення. Візьмемо для прикладу перші два поверхи в українській і російській мовах. Це пов'язані мови, але різні не внаслідок того, що хтось свідомо хоче від чогось і когось відокремитись, а внаслідок еволюції сугестії, відмінностей у ЦНС. Так, «долоня» і «ладонь», «медведь» і «ведмідь», «місяць» і «месяц» і т. ін. без кінця демонструють не тільки «нерозуміння» («непонимание»), але й прогрес у самому «розумінні» як суті мови взагалі, так і в міжнародних відносинах. Цього, на жаль, не розуміли, а радше не хотіли розуміти, в СРСР найперше російські філологи. Не без їх схвалення правляча, але неосвічена філологічно, партія проводила політику мовної уніфікації. Так, в Інституті російської мови та літератури були відсутні відділення по вивченню української та білоруської мов, хоча були відділення словенської, словацької, чеської, хорватської та інших. Тобто, підхід був суто політичний. Зараз, коли Україна понад 20 років є незалежною державою, в Росії, здається, зрозуміли значення української мови і філологи – йдеться про відкриття такого відділення. Але є сумніви, що це ініціатива лінгвістів, а не політиків. Ці сумніви обґрунтовані: за подачею Інституту російської мови й літератури офіційна політична мова номінує нові незалежні держави на старий радянський зразок: «Белоруссия», а не «Беларусь», «Молдавия», а не «Молдова», «Таллин», а не «Таллинн», хоча по відношенню до країн «далекого» (?) зарубіжжя правило оригінального фонетичного звучання залишається в силі. Це тим більш дивно, що і в радянські часи, і тепер україністика вивчалась у далеко не слов'янських країнах і зовсім не через наявність там української діаспори. Заради об'єктивності зазначу, що і в самій Україні не вдалось прийняти нову орфографію з суто політичних, а не філологічних мотивів.

Ще один важливий, з точки зору філософсько-антропологічної насамперед, аспект еволюції мови з поверху на поверх. Йдеться про відповідь на нерозуміння мовчанням. Б.Поршнєв називає його «гігантським здобутком людства». Причина в тому, що відповідь не дається реактивно, безпосередньо, не засобами ехолалії. «Мовчання – генералізоване гальмування мовної функції: тут вже немає подоби навіть «нееквівалентного обміну», адже в обмін не дається нічого. Але це «нічого» дуже вагоме. По-перше, воно є пауза – розмежувальник звукових комплексів і тим самим

фактор перетворення невизначено тривалих звучань у слова. По-друге, мовчання в обмін на словесний подразник є проміжна ланка до відповіді дією, рухом, але тепер попередньо пропущеними крізь нейродинамічне сито диференціювання словесних подразників. По-третє, відповідь мовчанням є перший крок становлення «внутрішнього світу». Доки триває мовчання, воно складає оболонку для інтеріоризованих, зовнішньо не проявлених реакцій, чи за мовленим, чи за не-мовленим типом. Отже, мовчання – це ворота до мислення» [1,с.439]. Проте це все ж таки світ і царина сугестії. Інакше кажучи, це ще матеріальна домінанта поведінки людини, щільно пов'язана з нейрофізіологічними впливами. «На рівні сугестії друга сигнальна система не мала ніякого відношення до того, що філософія називає свідомістю, як і пізнанням. Ми пам'ятаємо, що сугестія за своїм фізіологічним генезисом протистоїть і суперечить першій сигнальній системі, а саме тому, що підказує і диктує організму його власна сенсорна сфера. Тепер, із розвитком сугестії, вся задня над-область кори мозку, що включає вискову, тім'ячну й потиличну області, повинна пристосовуватись, прилаштовуватись до необхідності знаходити у зовнішньому середовищі шляхи до виконання завдань. Це вимагало розвитку коркових аналізаторів, розвитку перцептивної і соціативної систем особливої, нової якості. Функції і органи гнозису і праксису набули у нас людську специфіку разом із розвитком сугестії» [1,с.440].

І тут дуже суттєвий, як для радянських матеріалістичних часів, висновок. Людину створила не праця, не трудові операції, виконувані людьми, а «виконання імперативного завдання, тобто специфічне спілкування (сугестія). Інша справа, що тим самим сугестія несе в собі протиріччя: започатковує узгодження двох сигнальних систем, із протиставлення яких вона вийшла. Це протиріччя виявиться продуктивним: воно приведе до контр-сугестії» [1,с.440]. Це справді вкрай важливий момент: сугестія є повеління до якоїсь дії, а сама дія є «дієсловом», тобто словом, яке передає **волю** від одного суб'єкта до іншого. Предметно-речові змісти у слів появились пізніше і зумовлено це було тим, що людина супроводжує своє мовлення взаємодією з предметами – або природними, або ж тими, що виробляє і процесі мовлення. Тому слова за змістом можуть бути різні, але за номінативним звучанням тотожними. Не випадково звукове мовлення завжди супроводжується мовою жестикуляції та міміки. Слова, таким чином, позначають як внутрішній стан людини, маючи своє забезпечення в структурі головного мозку, так і зовнішній предметно-речовий світ – наявний як у взаємодії з ним, так і в процесі їх створення.

Перша сигнальна система пов'язана з фізіологічним само-сприйняттям живого організму. Друга виводить його на рівень духовно-соціальної істоти. Тому в процесі еволюції індивід, особина розвивається до якоїсь родової істоти, а людина – до загально-космічної істоти. Сугестія і є засіб подолання схильності до суто вітального обмеження функцій організму засобами опозиції до, так би мовити, зоологічного індивідуалізму. Ось чому друга сигнальна система – мова – позначає імперативні повеління до виходу за

Жадько В.А., 2012

межі організму біологічного і входження в простір зовнішнього середовища. Речі вторгаються в мову не в їх статиці, яка завжди обмежена чіткими просторовими вимірами, а в динаміці, йдучи за якою, можна виявити їх функціональне духовне призначення. (Пригадаймо: у Маркса – «процес згасає в продукті», праця це «перехід із форми діяльності в форму буття, форму предмета»). Звук, диференціюючись, немовби супроводжує предметні та соціальні форми буття, які визначають суспільно-сумісне духовно-просторове життя людей. З іншого боку, предметно-речове буття, в якому відбувається становлення людської спільності, значно різноманітніше, ніж заблоковане інтердикціями внутрішнє життя фізіології, висловлення про яке здійснюється досить невиразними звуками. Тому речі стають джерелом для позначення звуків раніше, ніж звуки позначенням речей. Але це не матеріалізм, адже речі виконують символічні функції. «Якщо за визначенням природа знака не має нічого спільного з природою позначуваного (будь-який амулет, наприклад, – Ж.В.), отже, ці предмети або зовсім не знаки, або вони знаки якихось дій і взаємодій між людьми, що не мають до них іншого відношення. Оскільки всі такі предмети (їх широко використовує міфологія – Ж.В.) нині несуть відтінок святості, чарівництва, магії, а разом із тим і неврозу, ми легко допускаємо, що фетиші, тотеми, предмети-табу справді виникли як знаки, зокрема як гальмівні й дозвільні, якихось супутніх окриків, команд і т.п. Проте, щоб бути в повному сенсі знаками цих звуків, предмети повинні були б набути ще у даній функції і парну (або більш широку) взаємозамінність або еквівалентність між собою» [1, с.447]. Це означає, що сугестія спрямована на відрив людини (приматів) від речей самих по собі, як і від себе самих суто в речовому фізіологічному визначенні. Але наведена вище ситуація не може відбутись засобами повної заміни світу речей світом знаків. Тому еволюція йде шляхом постійної взаємозамінності через протиставлення, на якому, як видається, некоректно ставити питання про первинність-вторинність. Б.Поршнев зазначає, що коли речі увійшли у другу сигнальну систему, вони набули в ній двох напрямків розвитку (чи використання).

Перший. Як і звуки, переходячи з фонетичного на фонологічний рівень, вони повинні були набути, крім простої розрізненості, ще й протиставленість. Так, найбільш ранньою можна вважати опозицію предметів, доступних і недоступних дотику. Це шлях табу та його зняття. Його продовження чи розвиток пов'язаний із виникненням внутрішніх образів предметів. Вони пов'язані зі стимуляцією розвитку нервової системи, аж до появи ЦНС. Реакція на появу образу може йти від: а) внутрішнього подразника, або від б) зовнішнього середовища. За будь-яких умов $a+b=1$. Якщо $b=0$, з'являється галюцинація, яка на рівні високорозвиненої ЦНС вже є прообразом уяви, а потім і творчо-продуктивного уявлення, але вже у людей.

Другий. Шлях відношення між звуками і речами як компонентами сигналізації, коли вони можуть мінятися місцями, складаючи опозицію «або – або», чи єдність «і – і» на її основі. Якщо один організм реагує або на звук,

або на предмет, то два організми, взаємодіючи, можуть реагувати за схемою «і – і». «Те, що неможливо для окремого організму – одночасна реакція на два протилежних взаємовиключних один одного стимули – можливо у відношеннях між двома організмами, адже другий організм реагує не прямо на ці стимули, а засобом реакцій першого, що виражають і несумісність стимулів, і однаковість їх дії. Ось для нього, другого індивіда, це реагування першого – зовнішня картина, а не власний внутрішній стан. Він може сприйняти і сполучити від-диференційовані в мозку першого індивіда звук і предметну дію, слово і річ та адресувати такий подвійний сигнал знову першому (чи будь-кому). І той відчує потрясіння» [1;с.450,451].

Ця здвоєна сугестія є її найвищим рівнем і проявом. Це явище дипластії. «Дипластія – це неврологічний, або психічний, властивий тільки людині феномен ототожнення один одного». Мовою фізіології це означає зіткнення двох протилежних нервових процесів – збудження і гальмування. У тварин від цього відбувається нервовий зрив і ці процеси розходяться. У людини ж вони перебувають у межах одного сугестивного акту, підсилюючи його. «Дипластія – єдина адекватна форма сугестивного подразника ЦНС: як вище підкреслювалось, непотрібно навіювати людині ту дію чи уяву, яку породжують її власні сприймання та імпульси, але, мало того, щоб тимчасово паралізувати останні, навіюваний фактор повинен лежати поза норм і механізмів першої сигнальної системи. Цей фактор у вигляді дипластії біологічно «безглуздий», «неможливий» і викликає реакцію на такому ж рівні – немовби невротичному, але не швидкоплинному і скороминучому, а постійному для сфери спілкування. Те, що у тварин – катастрофа, тут, в антропогенезі, використовується як фундамент нової системи. Таким чином те, що у тварин фізіологи традиційно, хоча навряд чи вірно, розглядають як патологію вищої нервової діяльності, в генезисі другої сигнальної системи перетворюється в усталену стійку норму» [1;с.450,451].

Тваринам дипластія хоча й властива, але вони не можуть витримати стану ультра-парадоксальної фази, тобто різкої зміни станів збудження і гальмування на зворотні. У них все жорстко причинно зумовлено, а тому неадекватні рефлексії досить рідкісне явище. Дослідник може чітко визначити область збудження чи гальмування і відповідними подразниками повернути їх у зворотний бік. Це впливає невротично на тварин, але це стан нетривалий у природних умовах. Друга сигнальна система у людини, або ж її мова, всуціль ультра-парадоксальна, по-життєва. Причому, це характерно і для окремої людини, і для сукупної історії людства. Іншими словами, життя людини і суспільства драматичне, трагікомічне, суперечливе. Це означає, що «в поступальному ході всесвітньої історії відбувались одні за другими якісні зрушення у відношеннях між словами і речами. Контр-сугестія перемагала сугестію, речі перемагали слова. Це належить до дуже глибоких рис історії як цілісного процесу. Зрушення почались разом із ранніми стадіями розвитку праці і виробництва, але вони стають особливо виразними з утратою працею і матеріальним життям своєї традиційності та квазінерухомості» [1,с.451].

Зрушення, про які йдеться, стосуються, насамперед, словотворчості в напрямку дипластії, звичніше – діалектики боротьби і водночас єдності протилежностей. Так появились синтагми. «Синтагми – це два здвоєних елементи однієї й тієї ж модальності: пара взаємопов'язаних звукових або предметних сигналів. На кожен таку пару переходить властивість дипластії, тобто обидва елементи одночасно і тотожні один одному в сенсі можливості їх взаємної заміни за їх схожістю або спорідненості, і виразно відмінні. Відношення елементів всередині синтагми, очевидно, в кінцевому рахунку спирається на відношення збудження і гальмування – на їх взаємну пов'язаність від'ємною індукцією. У модальності звукової (і письмової) мови синтагма з тих пір у всій історії залишиться фундаментальним і елементарним лінгвістичним фактом. Проявляться різні тенденції: злиття мало розрізнених слів у слова-дуплі; слова-рими; схрещення несхожих слів; протистояння один одному двох несхожих слів у простому реченні; знищення слова засобом приєднання до нього «не». У цих процедурах вони і будуть виковуватись у власне слова. У плані ж предметної та операціональної модальності синтагма – це створення і підшукування подоб предметів (у тому числі дотичних подоб недотичних предметів і навпаки); складання одного предмета з двох різних; уподібнення відчленованої частини цілому предмету; нарешті, знищення предмета засобом спалювання (а також закопування)»[1,с.452]. Так створюється своєрідна аномалія, якщо виходити з природи як норми. Створюється ж просто друга сигнальна система, але дипластія починає розвиватись у царині слів і предметів. Вони залежні між собою, але водночас і відносно самостійні. Твориться трипластія і тетрапластія. Так формується багатство лексики, але разом із тим і семантики. Найбільшою мірою ця творча продуктивна фантазія проявляється у міфології, яка упредметнює слова, звуки, а предмети, в свою чергу, набувають символічного друго-сигнального статусу, хоча за своєю природою вони першо-сигнальні, до-сугестивні.

Підводячи підсумок детальному розгляду концепції Б.Ф.Поршнева, ми можемо зробити головний **висновок**. А саме: людину творить мова і навпаки – мову творить людина. Вона не відображає предметно-речовий світ, а використовує його комунікативно-символічні можливості. Головне полягає в тому, що мова «упредметнює» (своїми засобами) відношення між людьми, творячи їх як суб'єктів культури. Але це в кінцевому рахунку. Первинне ж значення мови – групова і колективна ідентифікація людей. Вкрай важливо, щоб наші законодавці працювали на колективну ідентифікацію українського народу, а не постійно створювати ситуацію розколу суспільства непередуманими рішеннями у сфері мовної політики держави. Звідси органічно випливає потреба розвитку **подальших наукових досліджень** в напрямку тісного взаємозв'язку політиків і політологів, а не політтехнологів. Слід розвивати політичну філософію або ж філософію політики, а не політичних партій, час яких відходить. Концепція проф. Поршнева Б.Ф. актуальна тим, що, врешті-решт, всі взаємовідношення між людьми і групами, супроводжувані конфліктами, включно до воєн, мають

своє позитивне вирішення у свідомості взаєморозуміння на основі аналізу мови як суспільно-колективної душі народу. На жаль, першо-сигнальна реакція, проявляючись у війні та агресії, досить часто випереджає друго-сигнальну, розумну. Тому після війни настає мир як зобов'язання дотримуватись умов мирного договору. Залишається тільки побажати, щоб люди мирно «воювали» засобами мовних комунікацій, інакше їх важко назвати людьми. Тому сучасна філософська антропологія і називає людину homo sapiens demens – розумний безумець. Настав час бути розумними не лише в практиці наукових досліджень, але ще більшою мірою в суспільній практиці.

Список літератури

1. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории // Б.Ф.Поршнев. – М., Мысль, 1974. – 552 с.

В.А.ЖАДЬКО

Запорожский государственный медицинский университет, Запорожье

СУГГЕСТИВНАЯ КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СОЗНАНИЯ

В статье приводится философско-антропологическая концепция формирования сознания, разработанная известным советским ученым Б.Ф.Поршневым, написанная в знак уважения его светлой памяти в связи с 40-летием с дня смерти.

Ключевые слова: суггестия, наследование, речь, мышление, сознание, труд, интердикция, интериоризация, психика, человек.

V. ZHADKO

Zaporozhye state medical university, Zaporozhye

SUGGESTINE CONCEPT OF FORMATION THE CONSCIOUSNESS

In the article the philosophical-anthropological concept of formation the consciousness, developed by the known Soviet scientist B.F.Porshnev is given, dedicated to blessed memory in connection with the 40-anniversary from the date of his death.

Key words: Suggestion, inheritance, speech, thinking, consciousness, work, interdiction, interiorisation, mentality, person.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.12

Прийнята до друку 15.10.12